

KONSTITUTSIYA -SUV RESURLARIDAN OQILONA FOYDALANISH SIYOSATINING HUQUQIY NEGIZI

Jamoat xavfsizligi universiteti

Magistratura tinglovchisi

Mamatkulov Nurbek Kamiljon o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan ekologik huquqlar, tabiiy resurslar ustidan davlat egaligi va ularni oqilona boshqarish tamoyillari suv resurslaridan foydalanish siyosatining konstitutsiyaviy asoslari sifatida tahlil qilinadi. Maqolada suv resurslarining tanqisligi sharoitida konstitutsiyaviy normalarning amaliy ahamiyati, ularni amalga oshirishda davlat organlarining vakolatlari va normativ-huquqiy bazaning evolyutsiyasi ko'rib chiqiladi. Xalqaro tajriba bilan solishtirma tahlil berilib, suv xavfsizligini ta'minlashda konstitutsiyaviy yondashuvning dolzarbligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, suv resurslari, ekologik huquq, tabiatdan foydalanish, suv xavfsizligi, barqaror rivojlanish, huquqiy siyosat.

Suv resurslari XXI asrning eng muhim strategik omillaridan biri sifatida nafaqat ekologik barqarorlik, balki milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi, oziq-ovqat xavfsizligi va ijtimoiy farovonlikning uzviy omili sifatida qaralmoqda. BMTning 2030-yilgacha mo'ljallangan Barqaror rivojlanish maqsadlarida ham suvga bo'lgan ehtiyojni qondirish, uning sifatini saqlash va resurslardan oqilona foydalanish butun insoniyat uchun dolzarb vazifa sifatida e'tirof etilgan. Ayniqsa, Markaziy Osiyo mintaqasida suv tanqisligi tobora kuchayib borayotgan sharoitda davlatning suv siyosatini konstitutsiyaviy darajada mustahkamlash zaruriyati yanada oshmoqda.

O'zbekiston Respublikasi hududiy-iqlimiy sharoitiga ko'ra qurg'oqchil mintaqaga mansub bo'lib, mavjud suv resurslari asosan transchegaraviy irmoqlardan shakllanadi. Shu bois, suvdan oqilona va adolatli foydalanish masalasi davlat rivojlanishining tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Respublikada amalga oshirilayotgan ekologik siyosatning huquqiy

poydevori sifatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi - 2023-yilgi tahriri alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur tahrirda ekologik xavfsizlik, tabiat boyliklaridan oqilona foydalanish, fuqarolarning sog'lom va yashashga yaroqli atrof-muhitga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqi aniq va tizimli ravishda mustahkamlandi.

Xususan, Konstitutsiyaning 55-moddasida yer osti boyliklari, suvlar, o'rmonlar va boshqa tabiiy resurslar davlat mulki ekanligi belgilanishi suv resurslarining strategik maqomini yuridik jihatdan tasdiqlaydi. Shuningdek, 57-moddada ekologik xavfsizlik va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha davlatning majburiyatlari mustahkamlanib, suvning sifat darajasi ham ushbu majburiyatlarning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Shu bilan birga, yangi tahrirdagi Konstitutsiya suv resurslaridan foydalanish masalalarida barqaror rivojlanish, ekologik adolat, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish, kelajak avlodlar manfaatlarini himoya qilish kabi zamonaviy huquqiy tamoyillarni o'zida mujassam etadi.

O'zbekistonning suv siyosati nafaqat ichki ehtiyojlar, balki global ekologik jarayonlar bilan ham uzviy bog'liq. Respublikada qishloq xo'jaligining sug'oriladigan yer maydonlariga tayanishi, aholi sonining o'sishi, iqlim o'zgarishi natijasida suv taqchilligining kuchayishi konstitutsiyaviy yondashuvning dolzarbligini yanada oshiradi. Shu jihatdan, Konstitutsiyada belgilangan ekologik huquqlar va davlatning resurslarni boshqarish majburiyatlari suvdan oqilona foydalanish siyosatining poydevorini tashkil qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi suv resurslarini nafaqat milliy boylik, balki konstitutsiyaviy himoyadagi ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik resurs sifatida e'tirof etadi. Suv resurslariga oid konstitutsiyaviy yondashuv, amalda, ushbu resurslarni boshqarish, ulardan foydalanish va ularni muhofaza qilishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantiradi.

Konstitutsiyaning 55-moddasida suvlar davlat mulkidir, deb aniq qayd etilishi ularning tijorat obyekti sifatidagi erkin muomaladan chiqarilganligini bildiradi. Bu yondashuv fuqarolarning suvdan foydalanish bo'yicha xususiy mulk egalik huquqini emas, balki umumiy foydalanish tamoyiliga asoslangan davlat kafolatini ilgari suradi. Ya'ni, suv

resurslari ustidan egalik qilish emas, balki ulardan oqilona va adolatli foydalanish huquqi asosiy mezon hisoblanadi.

Shu bilan birga, suvning nafaqat iqtisodiy resurs, balki ekologik omil sifatidagi maqomi ham konstitutsiyaviy me'yorlarda bilvosita ifodasini topgan. Ayniqsa, 57-moddada belgilangan sog'lom atrof-muhitga bo'lgan huquq doirasida suv sifati, gigiyenik xavfsizligi, uni ifloslantirishdan himoya qilish, uni tiklash va biologik muvozanatni saqlash bo'yicha davlat zimmasiga majburiyat yuklanadi. Bu norma ekologik xavfsizlikni ta'minlashda suv resurslarining alohida o'rni borligini ko'rsatadi.

Shuningdek, Konstitutsiyadagi ushbu huquqiy me'yorlar ijtimoiy tenglik va adolat tamoyillariga ham xizmat qiladi. Chunki suv resurslari tanqisligi sharoitida konstitutsiyaviy huquqlar orqali har bir fuqaroning asosiy ehtiyojlarini qondirish davlatning bevosita vazifasiga aylanadi. Ayniqsa, aholining qishloq joylarda toza ichimlik suviga bo'lgan konstitutsiyaviy ehtiyoji, Konstitutsiya va boshqa sohaviy qonunchilik orqali ijtimoiy himoya nuqtai nazaridan kafolatlanishi zarur.

Bundan tashqari, suv resurslariga oid ekologik huquqlar Konstitutsiyada belgilangan boshqa ijtimoiy huquqlar bilan ham uzviy bog'liqdir. Masalan, sog'liqni saqlash, sanitariya, qishloq xo'jaligi, yashash huquqi va oziq-ovqat xavfsizligi kabi huquqlarni to'laonli amalga oshirish bevosita suvga erkin, xavfsiz va barqaror kirish imkoniyatiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, suv resurslariga oid konstitutsiyaviy huquqlarni amalga oshirish - bu yagona ekologik huquq emas, balki boshqa konstitutsiyaviy huquqlarning asosiy infratuzilmasini tashkil etadi.

Ushbu holatlar suv resurslariga oid huquqiy tartibga solish faqat texnik-iqtisodiy yoki sohaviy masala emasligini, balki yuksak konstitutsiyaviy va ijtimoiy mas'uliyatni o'z ichiga olishini ko'rsatadi. Shuning uchun ham konstitutsiyaviy normalarning mazmunan chuqur bo'lishi, ularni amaliyotda samarali qo'llash va ularning ijrosini ta'minlovchi institutlarni rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2023-yilgi tahriri suv resurslaridan oqilona foydalanish siyosatini barqaror rivojlanishning ajralmas qismi sifatida talqin etadi. Undagi normalar nafaqat ekologik huquqlarni, balki davlatning uzoq muddatli suv xavfsizligini ta'minlash borasidagi majburiyatlarini ham o'z ichiga oladi. Aynan shu

tamoyillar tizimi suv resurslarini boshqarishning institutsional asosini tashkil qiladi. Mazkur tamoyillar ilmiy adabiyotlar, xalqaro ekologik-huquqiy standartlar va davlat rahbarining strategik nutqlari bilan ham uzviy uyg'unlashadi.

Konstitutsiyada mustahkamlangan barqaror rivojlanish tamoyili ishonchli huquqiy asos bo'lib, tabiiy resurslardan, xususan suvdan foydalanishda kelajak avlodlar manfaatlarini inobatga olgan holda harakat qilish zarurligini ko'rsatadi. BMTning 1987-yil "Our Common Future" (Brundtland report) hisobotida ilk bor ilmiy asoslangan ushbu tushuncha, keyinchalik ekologik menejment nazariyalarida ham keng qo'llanila boshlandi. Masalan, amerikalik olim J. Dryzek barqarorlikni "resurslardan foydalanishda ekologik chegaralarni buzmasdan ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarni qondirish san'ati" deb ta'riflaydi.

Mazkur tamoyil O'zbekiston siyosiy-huquqiy amaliyotida ham o'z aksini topgan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 24-yanvar kungi Oliy Majlisga Murojaatnomasida **"Suv - kelajak avlodlar uchun ham eng katta boylik. Bugun suvni tejash -ertangi farovonligimiz poydevorini yaratish demakdir"** deb e'tirof etgan edi. Bu fikr Konstitutsiyaviy normalarning amaliy mazmunini yanada kuchaytiradi, barqaror rivojlanish tamoyilini siyosatga aylantiradi.

Oqilona foydalanish siyosati davlat ekologik nazoratining ustuvorligini talab etadi, chunki monitoring va hisob yuritish mexanizmlari mavjud bo'lmasa, hech bir davlat suv resurslarining real hajmi, sifati va iste'molini baholay olmaydi. Mazkur nazoratning konstitutsiyaviy asosga ega bo'lishi uni davlat siyosatining majburiy elementi sifatida belgilaydi.

Jahon Bankining 2022-yilgi "Water security diagnostics" hisobotida nazoratning yetishmasligi suv tanqisligi bo'lgan mamlakatlarda inqirozni chuqurlashtiruvchi omil sifatida qayd etiladi. O'zbekiston ham ushbu tamoyilni konstitutsiyaviy darajada mustahkamlab, nazorat jarayonlarining raqamlashtirilishini jadallashtirmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2022-yilda Qoraqalpog'iston hududidagi suv ta'minoti masalalariga bag'ishlangan yig'ilishda ta'kidlaganidek: **"Suvning har tomchisi hisob-kitob bilan bo'lishi kerak. Nazorat bo'lmasa, suvning o'zi yo'qoladi."** Bu iqtibos konstitutsiyada belgilangan tamoyillarni amaliy siyosat bilan mustahkam bog'lab turadi.

Konstitutsiyadagi tamoyillardan yana biri - suv resurslarining aholiga teng va adolatli taqsimlanishi. Bu tamoyil bozor iqtisodiyoti sharoitida ham ekologik adolat nazariyasining asosiy qoidalaridan biri sifatida qaraladi. Kanadalik olim Brian Baxter ekologik adolatni “resurslar taqsimotida ijtimoiy tenglikni ta’minlovchi mexanizm” sifatida izohlaydi.

O‘zbekiston sharoitida bu tamoyil suvning turar joylar, qishloq xo‘jaligi va sanoat tarmoqlariga proporsional ajratilishida, shuningdek, ichimlik suviga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqning kafolatlanishida o‘z aksini topadi. 2021-yilda Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan “Har bir hududda ichimlik suvini uzluksiz yetkazish” tashabbusi aynan ushbu tamoyilning amaliy ko‘rinishidir.

Konstitutsiyada bevosita mustahkamlanmasada, suvdan oqilona foydalanishning huquqiy asoslari iqtisodiy boshqaruv mexanizmlari - tarif siyosati, kvotalar, suvni tejagan iste’molchilarni rag‘batlantirish - orqali amalga oshadi. Bu yondashuv Yevropa Ittifoqining 2000-yilgi “Water Framework Directive” hujjatida ham belgilangan bo‘lib, suvning qiymatini to‘g‘ri baholash barqaror boshqaruvning muhim elementi sifatida qaraladi.

O‘zbekiston ham 2019-2024-yillar davomida suv xo‘jaligida iqtisodiy boshqaruvni kuchaytirishga qaratilgan islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirdi. Prezidentimizning 2021-yil 1-martdagi yig‘ilishida aytilgan fikr bu tamoyilning ilmiy-huquqiy mazmunini yanada ochadi: **“Suvni tejagan -iqtisod qiladi, isrof qilgan -zarar ko‘radi. Suv tejovchi texnologiyalarni joriy etishning yagona yo‘li -iqtisodiy rag‘batdir.”** Mazkur yondashuv nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki suvdan foydalanishda javobgarlik va hisobdorlikni kuchaytiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi suv resurslarini boshqarish tizimini faqat ekologik emas, balki iqtisodiy va ijtimoiy xavfsizlikning strategik omili sifatida talqin etib, suv xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha davlat organlarining vakolatlarini aniq belgilab beradi. Mazkur vakolatlarning tizimli tarzda taqsimlanishi suv bilan bog‘liq siyosat va boshqaruv jarayonlarining izchil va boshqariladigan modelda amalga oshirilishini kafolatlaydi. Ayniqsa, suv tanqisligi kuchayib borayotgan bugungi sharoitda davlat boshqaruvining barcha bo‘g‘inlari o‘zaro uyg‘un faoliyat yuritishi zarur bo‘lib, bu O‘zbekiston Konstitutsiyasining 2023-yilgi tahririda puxta normativ asosga ega.

Konstitutsiyaviy tizimda suv xavfsizligini ta'minlashning birlamchi vazifasi parlament zimmasiga yuklangan bo'lib, u ekologik va suvga oid qonunchilikni ishlab chiqish orqali davlat siyosatining normativ ustunini yaratadi. Qonunlarning asosiy tamoyillari parlament tomonidan belgilanishi ularning davomiyligi va barqarorligini ta'minlaydi, chunki har qanday suv siyosati ilmiy asoslangan, uzoq muddatli yondashuvni talab qiladi. Huquqshunos Ronald Dvorkinning "prinsipga asoslangan qonunchilik" haqidagi ta'limoti aynan shunday barqaror normativ yondashuvlarni taqozo etadi. O'z navbatida, O'zbekistonda qabul qilingan "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi Qonunning yangilanishi ham parlament faoliyatining konstitutsiyaviy vakolatlari bilan chambarchas bog'liq.

Parlament tomonidan belgilangan strategik tamoyillarni amaliyotga tatbiq etish esa Vazirlar Mahkamasi zimmasiga yuklatilgan bo'lib, u suv xo'jaligi va ekologiya siyosatini davlat miqyosida boshqaradi. Suv taqsimoti, suv infratuzilmasini modernizatsiya qilish, suv tejash texnologiyalarini kengaytirish, raqamli monitoring tizimlarini joriy etish kabi jarayonlar aynan Vazirlar Mahkamasi qarorlari orqali hayotga tatbiq etiladi. Prezidentimizning 2021-yil 15-iyundagi yig'ilishdagi **"Suv xo'jaligida boshqaruv samarali bo'lmas ekan, suv taqchilligi muammosi yanada keskinlashadi"** degan fikri ushbu boshqaruv darajasining suv xavfsizligidagi hal qiluvchi o'rnini yaqqol ko'rsatadi.

Suv resurslarining hududiy taqsimoti milliy darajadan farqli murakkabliklarga ega bo'lgani uchun Konstitutsiya mahalliy hokimiyat organlariga ham mas'uliyatli vakolatlar yuklaydi. Hududlarning iqlim sharoiti, demografik yuklamasi, qishloq xo'jaligi maydonlari va sanoat tarmoqlari turlicha bo'lgani sababli suv iste'moli ham keskin farqlanadi. Shu bois, mahalliy hokimiyatlar suvdan foydalanishning amaliy mexanizmlarini -suv inshootlarini ta'mirlash, suv ta'minotidagi uzluksizlikni ta'minlash, ichimlik suvi loyihalarini amalga oshirish va iste'molchilar o'rtasida adolatli taqsimotni yo'lga qo'yishni o'z zimmasiga oladi. Jahon Banki ekspertlari ta'kidlaganidek, suv boshqaruvida "mahalliy darajadagi moslashuvchanlik" mavjud bo'lmasa, markaziy siyosat o'z samarasini yo'qotadi.

Mazkur boshqaruv tizimini nazorat va monitoring bilan ta'minlash esa Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi hamda Suv xo'jaligi vazirligining konstitutsiyaviy

vakolatlaridan biridir. Ushbu organlar suv havzalarining ekologik holatini baholash, ifloslanishning oldini olish, suv sifatini muntazam monitoring qilish, suvdan foydalanish intizomini nazorat qilish, ekologik ekspertiza o'tkazish kabi funksiyalarni bajaradi. Nazoratning ilmiy asoslanganligi ekolog olim Donella Meadows ta'kidlaganidek, ekologik inqirozlarning oldini olishda hal qiluvchi omildir. Bu fikrga uyg'un ravishda, O'zbekiston so'nggi yillarda "aqlli hisoblagichlar", "Smart Water" monitoring tizimlari va raqamli suv balansini joriy etish orqali nazoratning sifatini sezilarli kuchaytirmoqda.

Shunday qilib, parlamentning normativ asos yaratishi, Vazirlar Mahkamasining strategik boshqaruvi, mahalliy hokimiyatlarning hududiy moslashuvchan yondashuvi va maxsus vazirliklarning tizimli ekologik nazorati o'zaro uyg'un holda ishlagan taqdirdagina O'zbekistonda suv xavfsizligi siyosati konstitutsiyaviy tamoyillar asosida to'laqonli amalga oshiriladi.

Suv resurslarini boshqarish bo'yicha konstitutsiyaviy yondashuvlar dunyoning turli davlatlarida farq qilsa-da, ularni birlashtirib turuvchi umumiy jihat - suvni ekologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlikning asosiy omili sifatida e'tirof etilishidir. Xalqaro tajribani tahlil qilish O'zbekiston uchun ham konstitutsiyaviy-huquqiy islohotlar yo'nalishida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Fransiya konstitutsiyaviy tajribasi ekologik huquqlarni oliy darajaga ko'tarish bo'yicha yetakchi hisoblanadi. 2005-yilda qabul qilingan Ekologik Xartiya orqali ekologik xavfsizlik, suvning sifatini saqlash, atrof-muhit barqarorligini ta'minlash kabi majburiyatlar bevosita konstitutsiyaviy burch sifatida qayd etilgan. Fransuz olimi Michel Prieur buni "ekologik konstitutsionalizm" deb atab, tabiatga bo'lgan huquqni inson huquqlarining uzviy qismi sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv suv resource-larini faqat texnik boshqaruv emas, balki konstitutsiyaviy qadriyat sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi.

Janubiy Afrika Respublikasining 1996-yilgi Konstitutsiyasi esa bunday yondashuvni yanada kengaytirib, suvga bo'lgan huquqni fuqarolarning asosiy ijtimoiy huquqlaridan biri sifatida e'lon qiladi. "Har bir inson etarli miqdordagi xavfsiz suvga ega bo'lishi shart" degan norma suvni insoniy hayotning tubiy sharti sifatida talqin etadi. Inson huquqlari bo'yicha ekspert S. Liebenbergning qayd etishicha, Janubiy Afrika suv bo'yicha

konstitutsiyaviy normalarni ijtimoiy adolat va tenglik prinsiplariga bog‘lagan ilk davlatlardan biridir.

Qozog‘iston tajribasi esa Markaziy Osiyo sharoitiga yaqin bo‘lgani uchun alohida qiziqish uyg‘otadi. Ushbu davlat Konstitutsiyasida suv resurslarini davlat mulki sifatida e‘tirof etadi hamda ulardan foydalanishni faqat litsenziya asosida amalga oshirilishini majburiy tartib sifatida belgilaydi. Bu yondashuv resurslar ustidan davlatning qat‘iy nazorati, shuningdek, tartibga solishning iqtisodiy-huquqiy mexanizmlarini kuchaytiradi.

Turkiya va Ispaniya kabi davlatlarda esa suv xo‘jaligi boshqaruvida markazlashtirilgan model ustuvor bo‘lib, suv resurslari milliy boylik sifatida e‘lon qilingan. Bu davlatlarda konstitutsiyaviy yondashuv milliy xavfsizlik, sanoat rivoji va qishloq xo‘jaligi barqarorligi bilan bevosita bog‘liq ravishda talqin etiladi. Masalan, ispan olimlari Ballester va Escudero suv resurslarini markaziy boshqaruv muvozanatni saqlash va hududlararo adolatni ta‘minlashning eng maqbul yo‘li ekanini ta‘kidlaydi.

Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, suv resurslariga nisbatan konstitutsiyaviy yondashuvlar xilma-xil bo‘lishiga qaramay, ularning barchasi resursning ekologik va ijtimoiy ahamiyatini yuqori darajada tan oladi. Bu esa O‘zbekistonning 2023-yilgi Konstitutsiyasida suvga oid normalarning kuchaytirilganini xalqaro standartlarga mos yondashuv sifatida baholash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2023-yilgi tahriri suv resurslaridan oqilona foydalanish siyosatini zamonaviy talablarga mos ravishda huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi. Unda belgilangan ekologik huquqlar, tabiiy resurslarning davlat mulki sifatidagi maqomi, barqaror rivojlanish tamoyili va suv xavfsizligini ta‘minlashga doir normalar suv siyosatining izchil, institutsionallashtirilgan va uzoq muddatli asosda amalga oshirilishini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023. - 78 b.
2. **“Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonun.** - O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2020-yil.
3. **“Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun.** - Toshkent: 2014.

4. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi.** - 24-yanvar 2020 yil.
6. **Charte de l’Environnement.** - Paris: République Française, 2005. - 12 p.
7. **The Constitution of the Republic of South Africa.** - Cape Town: Government Printer, 1996. - 242 p.
8. **The Constitution of the Republic of Kazakhstan.** - Astana: Government Publishing, 2017. - 98 p.
9. **Water Framework Directive (WFD).** - Brussels: European Parliament, 2000/60/EC.
10. **UN-Water.** *World Water Development Report 2022: Groundwater - Making the Invisible Visible.* - New York: United Nations, 2022. - 254 p.
11. **OECD.** *Water Governance in OECD Countries: A Multi-Level Approach.* - Paris: OECD Publishing, 2015. - 308 p.
12. **World Bank.** *Water Security Diagnostic and Solutions.* - Washington, DC: World Bank Group, 2022. - 186 p.